

UDK 930.1 : 930.2
Prijevod izvornog znanstvenog članka

Marksistička historija, historija u izgradnji*

PIERRE VILAR
Pariz, Francuska

Trgovina historijom ima nešto zajedničko s trgovinom deterdžentima koja rado predstavlja novost kao inovaciju. Razlikuje se time što su joj marke vrlo loše zaštićene. Bilo tko se može proglasiti povjesničarom. Bilo tko može tome dodati »marksist«. Bilo tko može nazvati »marksističkim« bilo što.

Ipak, ništa nije teže i rjeđe nego biti povjesničar, pogotovu marksistički povjesničar. Jer ta bi riječ morala sadržavati strogu primjenu jednog teorijski najstrožije izgrađenog načina analize naučne materije: društvenih odnosa između ljudi i modaliteta njihovih promjena. Mogli bismo se čak zapitati jesu li zahtjevi za takvu definiciju ikada bili ostvareni. Ernest Labrousse voli ponavljati: »Historiju treba stvarati«, što u isti mah ohrabruje i zastrašuje. Louis Althusser podsjetio nas je da koncept historije još ostaje da se izgradi.

Ako za trenutak pokušamo biti manje ambiciozni, priznat ćemo sami sebi da se, ukratko, u praksi nauke kao i života, rezultati dijaloga između misli i djelovanja, između teorije i iskustva bilježe tek polako. I zašto, osvrnuvši se oko sebe, ne bismo ustanovili da historija historičara (ako među njih ne uvrstimo M. Castelota) danas ima više sličnosti s historijom prema Marxu (ili Ibn Khaldunu) nego s historijom po Raymondu Aronu koja datira od Tukidida?

Pod tom, malokad naglašavanom ali važnom, činjenicom razumijevam da su stare, zaglupljujuće zamjerke, dugo suprotstavljane Marxu, uzdignute samo na niže stupnjeve polemike, čak i ako se dogodi da im pripadne Nobelova nagrada. Današnji povjesničar ne provodi svoje vrijeme suprotstavljajući slučaj nuždi, slobodu determinaciji, individuuma masama, duhovno ekonomskom, nego služeći se njihovim kombinacijama. I ne postoji novi instrument, nov oblik nedavno predložen njegovoj analizi, bila to lingvistika, psihoanaliza ili ekonomija, koji izmiče osnovnoj hipotezi: povijesna je građa strukturirana i moguće ju je zamisliti, naučno je shvatljiva kao i svaka druga stvarnost. Ni Marx nije ništa drugo rekao. I ako mu na ovom nivou uputimo druge zamjerke, to je u ime »hiper-

* Pierre Vilar, Marksistička istorija ili istorija u izgradnji, Marksizam u svetu (1979, 402).

materijalizma« ili »antihumanizma« koji su sušta suprotnost nekadašnjim prigovorima. To ipak ne sprečava da i dalje postoje kao obična prtljaga u vulgarnoj (ili, ako hoćemo, dominantnoj) ideologiji. Iz toga proizlazi da su neki povjesničari više marksisti nego što sami vjeruju, a drugi manje nego što zamišljaju.

Reći će nam da je historija, u tim uvjetima, čudna »nauka«. Istina je da je ona nauka na putu osnivanja. Ali, *svaka* nauka je *uvijek* na putu osnivanja. Pojam »epistemološki prag« koristan je ako služi da se postupna izjednačivanja konstrukcija duha razlikuju od struktura stvarnosti. Riječ »epistemološki rez« opasna je ako sugerira da se može naglo prijeći iz »nenauke« u »nauku«. Marx, koji je to znao, uporno je u najudaljenijoj prošlosti tražio najmanje klice vlastitog otkrića. On čak nije svom otkriću podredio mogućnost naučnih, prethodnih ili djelomičnih razvika.

Kao pravi graditelj, nauka ne pravi nacрте samo za dvorce u Španjolskoj; ona projektira nekoliko katova pogodnih za stanovanje čak i prije nego što je postavila kamen temeljac.

Podsjetimo na rečenicu u *Contribution* one koji bi, pod izlikom da sve potječe od Marxa, najviše voljeli da sve potječe od njih samih i koji, nakon što su »kamenu temeljcu« podijelili gotovo magična svojstva, nastoje ponovo opravdati konstrukciju katova u zraku.

Problem koji je Marx postavio (i svi oni koje to brine, u nadi da će jednog dana svladati, objasniti mehanizme ljudskih društava) problem je stvaranja nauke o društvima koja bi istodobno bila *koherentna*, zahvaljujući teorijski čvrstoj i zajedničkoj shemi, *totalna*, tj. sposobna da izvan svoje nadležnosti ne ostavi nijedno područje korisno za analizu, i, napokon, *dinamična*, jer, budući da nijedna postojanost nije vječna, ništa nije korisnije otkriti nego princip promjena.

I. Marx povjesničar

Prvo pitanje čini se prirodno: je li sam Marx prototip marksističkog povjesničara? Svi znaju da je Marx rado govorio: ja nisam marksist. Ali iz toga proizlazi da je opasno davati Marxu lekcije iz marksizma. Teško je zamisliti da se on, ako je djelovao kao historičar, loše prilagodio pravilima svoje misli. Možemo se samo opravdano zapitati: Je li ikada *želio* biti povjesničar? Je li ikada *poduzeo* da napiše jednu »historiju«?

U oceanu svojih aktualnih članaka i u svojim pismima Marx neprestano stvara »historiju« u uobičajenom smislu riječi. On govori o »historiji« kao što govori o »politici«, a jedino se brine da se utvrde, ne izvjesnosti, nego skupine vjerojatnosti, koje su, kako se to danas kaže, »operacijske«. To nije zbog radosti (koja prema Raymondu Aronu određuje povjesničara) »da prošlosti dade neizvjesnost budućnosti«, nego naprotiv, u nadi za jednu i drugu da *smanje područje neizvjesnosti*. To još nije »nauka«. Marx o tome nema nikakvih iluzija. Ako smatramo da ispravno politički misliti znači ispravno *historijski* misliti, riječ je o izvanredno važnoj vježbi mišljenja.

Riječ je samo o empiričkoj vježbi koja neprestano ide od primjera prema rasuđivanju i od rasuđivanja primjeru, koju su uvijek (više ili manje dobro) primjenjivali političari i povjesničari. Kad su to radili vješto, jednima se događalo da uspješno djeluju, drugima da vrlo zorno prikazuju. Ali, to je rijedak slučaj.

Za Marxa, čija je genijalnost neosporna, problem je saznati postoji li nešto s druge strane.

Ja bih se usudio zahtijevati, pod uvjetom da me dobro shvatite, da prestanu odviše isključiva istraživanja o Marxu povjesničaru, što se obično čini, naročito u Francuskoj, u djelima *Klasne borbe u Francuskoj*, *18. Brumaire* i *Gradanski rat*.

U većim tekstovima, a ne u manje promišljenim novinskim člancima, možemo naći vrhunce »marksističkog« razmišljanja koje povezuje izoštrena zapažanja o strukturama nekog društva sa sadašnjošću i događajem. Nije pitanje o tome da se raspravlja o njihovu primjernom značenju za tip analize za koju smo utvrdili da je nosilac djelovanja, kao što svaka naučna analiza može i treba da bude nosilac djelovanja. Ali, da bismo tako primijenili historiju, treba se zvati Lenjin.

Povjesničar od zanata, skromni svakodnevni istraživač — napokon, ako ne bi bio takav, na čemu bi se osnivala analiza — slomio bi zube na takvim pokušajima; mora dakle mnogo naučiti što se tiče samog njegova zanata, od čitavog Marxova djela i posebno još možda onih dijelova, za njega najtežih, koji su (naoko) najmanje u skladu s klasičnim obrascima povjesničara.

Uzmimo jedan primjer: drugo poglavlje o novcu... (»Prilog kritici...«, 1859), u kojem je djelomično sadržan prvi napisani pokušaj onoga što će postati *Kapital*. Između izlaganja o »robi« i izlaganja o »kapitalu« trebalo je odrediti ulogu novca, zagonetnog posrednika. Marx je u posljednjim recima prethodnog poglavlja nabrojio četiri pojma koji nakon napora Ricarda zahtijevaju hitnu teorijsku obradu: rad za nadnicu, kapital, konkurencija, zemljišna renta. U to nije uključio novac. Poglavlje o novcu započinje štoviše ironizirajući bezbrojna, lažnoteoretska mukotrpa naučna istraživanja kojima je novac bio povod. Čini se da on na tom području, u početku, izbjegava strogo konceptualiziranje. On odbija svaku definiciju koja bi bila samo tautologija (kao: »Novac je svako sredstvo plaćanja«). On zna da bi svaka djelomična definicija bila nedovoljna za sve uloge i sve oblike novca, i radije ih postupno istražuje. Čuva se dogmatizma i ne kaže npr.: »Novac je samo roba«, nego svladali smo najveću poteškoću analize novca čim smo shvatili da on ima porijeklo u robi.

Ipak, usprkos upućivanju na porijeklo novca, Marx odbacuje od Aristotela klasično, *pseudohistorijsko* izlaganje koje namjesto realnog razvoja tih izvora stavlja jednostavnu logiku prikladnosti novca nasuprot zamjeni. Mogli bismo dakle očekivati *erudijsko izlaganje* o tome što je prvobitni novac i o prijelazu na kovani novac. Ali Marx veoma potcjenjuje erudiciju čim ona riskira da se prikaže kao objašnjenje.

Napokon, nakon čitanja početka poglavlja i svakog njegova dijela, naročito nakon čitanja istog sažetog poglavlja kakvo je objavljeno u

Kapitalu, dolazimo u iskušenje da mislimo kako Marx ekonomist, ne zatvorivši se u apstrakciju i čistu logiku svojih hipoteza, ne odbacuje nipošto historijsko izlaganje kao izvor svoga razmišljanja i zar daje malo pouka povjesničaru. Ali nas je upozorio:

»Sigurno je da se postupak izlaganja mora *formalno*¹ razlikovati od postupka istraživanja. Istraživanje mora prihvatiti materiju u svim njezinim detaljima, analizirati razne oblike razvoja i otkriti njihovu unutar-nju vezu. Kad je ta zadaća izvršena, *ali samo onda*,² moguće je izložiti u cjelini stvarno kretanje. Ako se u tome uspije, tako da se život materije odražava u njezinoj idealnoj reprodukciji, *ta iluzija*³ može utjecati da vjerujemo u konstrukciju *a priori*.⁴«

Faza istraživanja nesumnjivo sadrži rad povjesničara. Stalo mi je da dodam: ne površan, ne rad iz druge ruke, nego direktno ulaženje u povijesnu građu. To je rečeno za netrpeljive marksiste, književnike i sociologe koji ponosno odbacuju »empirizam« radova historičara, a svoje vlastite (velike) analize osnivaju na (malom) historijskom znanju koje su stekli iz dva ili tri priručnika. Naprotiv, događa se da Marx napiše dvadeset stranica bez povijesne aluzije koje krunišu dvadeset godina pravog *historijskog istraživanja*. To još treba shvatiti, a da bi se to shvatilo, treba biti povjesničar.

Da bi 1859. raspravio probleme novca, Marx isto tako uspoređuje novčane oblike krize 1857. s radovima specijalista koji su se pojavili 1858. i *posljednjim brojevima Ekonomista*, kao Platona s Aristotelom, Ksenofona s Plinijem. To nije ni žurnalizam ni akademizam. Marx živi u svom vremenu i živi u svojoj kulturi. Ali nijedan trenutak velike povijesti novca ne ostavlja ga ravnodušnim. Kao strastveni svjedok parlamentarnih kontroverzi 1844—1845. oko »Bank Acts«, on zna sve o nesuglasicama između *Currency principles* i *Banking principles*. Čitalac Fullartona i Torrensa, poštovalac Tookeye *Historije cijena*, nezasitni čitalac dobrih i loših ekonomskih spisa (svoju oštru kritiku iznosi samo nakon pažljivog čitanja), vraća se na izvore prepirke, Bosanquetu, Thorntonu, kao i Ricardu. On dakle shvaća i nastoji da drugi shvate točnu srodnost engleskih monetarnih epizoda 1797—1821. s onima iz 1688—1720; a rasprava između Lockea i Lowndesa za njega je prilika da se vrati Pettyu, Childu, pa zatim Berkeleyju, Steuartu, Humeu. Sve je pročitao o engleskom području u XVII i XVIII stoljeću, i to *u tekstovima tog doba*. Ali se nije ograničio samo na englesko područje. Dobro poznaje Vaubana i Boisguilberta. A kratkom aluzijom na francuske assignate definira jedan od mogućih oblika novčane inflacije. Custodijeva zbirka otkriva mu talijanski svijet, Carlija, Verrija, Montanarija, a (opravdano) daje prednost Galianiju. Da bi pokazao stavove XVI stoljeća prema novcu, zlatu, srebru, citira Luthera, ali isto tako i Pierrea Martyra i kastilijanske kortese. Čitao je stare rasprave o njemačkim, češkim rudnicima. Poznaje srednjovjekovne novčane manipulacije. Ruga se onima koji su idealan novac tražili u Berberiji ili u Angoli (naročito im zamjera da ne znaju o čemu govore), nije se propustio informirati o novčanom sistemu Inka ili o kineskom papirnatom novcu.

1, 4 kurziv Marxov; 2 i 3, kurziv autora.

Istina je da ta zgusnuta povijesna građa nije obrađena »historijski« radi nje same. Ona će nestati, ili gotovo nestati, u poglavlju o novcu u *Kapitalu*. A za cjelinu *Kapitala*, ako je historija Teorijâ o višku vrijednosti imala biti dio tog djela, postalo je klasično (malo prerano?) priznati o čuvenoj uputi iz Predgovora da su »povijesne činjenice« ondje navedene samo radi »ilustracija«.

II. Ekonomska teorija i historija: kritika Althussera

Ovdje prilazimo osnovnom problemu, odnosu između historijskog i ekonomskog znanja, između istraživanja povijesti i uloge koju je ekonomist namijenio teoriji.

I sam Althusser, iako naglašava čisto filozofski karakter (id est: *teoretski*) svoga izlaganja, smatra da ono jednako zanima povjesničare i ekonomiste. I doista je riječ o njima, u pitanju je zakonitost njihovih disciplina kad je Marx istodobno 1. strastveno oduševljen kao *prvi* koji je otkrio *naučne temelje* tih disciplina, 2. s poštovanjem, ali čvrsto uvjeren da to nije mogao znati, a još manje reći.

Ovdje je uz to riječ »novo« posebno istaknuta kao u »*novoj kvantitativnoj historiji*« ili »*New Economic History*«; povratak sto godina unatrag u Marxovom slučaju nije u tome ništa izmijenio, jer je upravo prije sto godina ta njegova novost bila toliko »nova« da je čak nije mogao obuhvatiti. Čini mi se da treba shvatiti kako je davno prije odgovarala kriterijima što su ih nove »historije znanja« sugerirale filozofu.

Kao i Cezarova žena, naučnu spoznaju ne smijemo sumnjčiti zbog 1. ideologije, 2. empirizma. Althusser lako dokazuje (na žalost više aluzijom nego primjerima) da su ekonomisti — nemarksisti, empirični u svojem pozivanju na konkretnost, na »povijesne činjenice«, utemeljili u teoriji ono što je samo naivna antropologija. I jednako lako (iako uvijek aluzijama) da su povjesničari, koji su tradicionalno zabrinuti za »precizne« činjenice ili ponosni na bogata oživljavanja, nikada nisu teoretski stvorili predmet svoje nauke, posebno *vrijeme*, koje je za njih samo obična linearna »datost«.

Pričekat ćemo da kad dođe trenutak uočimo konstruktivne elemente velikog Althusserova doprinosa u izgradnji marksističke nauke, kojima se može služiti povjesničar. Jednako je korisno razlikovati granice jednog pokušaja koji odviše lako ukida (Marx se toga dobro čuvao) »katove za stanovanje« nastale u raznim etapama naučnog dostignuća, od kojih se nijednim ne bi trebalo previše zanositi.

I ne možemo se suzdržati, ne samo ako smo marksisti, nego ako smo naprosto zabrinuti za koherentnost, da Louisu Althusseru postavimo prethodno pitanje: prihvaća li osnove kritike spoznaje crpljene od Marxa, misli li o svakoj konstrukciji koja nije s time u skladu da je »prekriticna«, »empirijska«, »ideološka«, ima li pravo pripisati Marxu iste takve sumnje utoliko ukoliko je njegova revolucija bila nedovršena, kako može ne biti isto tako oprezan kad je riječ o onome što on naziva »*studije historije znanja kojima sada raspolazemo*« (on nam dopušta da pogodimo koje su

to studije, ali to nije teško) ili o »dostatnoj filozofskoj formaciji«, što bi, po njegovu mišljenju, iziskivalo efikasno čitanje Marxa? Bojim se da u tome prepoznajem stav ekonomista, kao što je Joan Robinson, koji žele »čitati Marxa« ali, naravno, u svjetlu jedne »dostatne ekonomske tvorevine«, naravno, njihove. Mora biti jasno da ja ovdje ne prigovaram, u ime marksizma, neznanju »modernih« ekonomista ili »sadašnjih« epistemologa, samo mi se čini da biti vjeran Marxu ne znači tražiti u *Kapitalu* nagovještaje Foucaulta ili Keynesovo prirođeno predznanje, nego ih treba podvrgnuti sistematskim sumnjama koje bi prema njima mogao osjećati Marx.

Za ekonomsko područje Althusser to tako dobro zna da osjeća jednaki prezir prema najvećim starim klasicima i najučenijim mladim ekonometričarima; treba reći da to znači brzo napredovati. Ali, nasuprot tome, spreman je od »historija znanja« posuditi teme jedne »filozofije« koja je, kako on kaže, zadužena da »bdije« nad dijalektičkim materijalizmom, kao što je postupio Lenjin nakon 1900, u toku jedne od prvih kriza fizike. Ali Lenjin nije svaljivao krivicu na fizičare nego na njihove tumače. I što bi on rekao (možemo se barem zapitati) o onim epistemološkim tokovima koji već nekoliko decenija ne prestaju suprotstavljati novu skolastiku svakoj dijalektici, antihumanistički neopozitivizam Marxovu sistematskom zaključivanju i antihistoricistički strukturalizam i neoidealistički strukturalizam onome što Althusser s razlogom priznaje kao »teoriju historije«? Da i ne govorimo o kritici empirizma i zdravog razuma, nastaloj u ime naučnog duha, ali koja je izabrala da se temelji na individualnoj psihoanalizi, ne obraćajući pažnju na postojanje klasa, njihove borbe i iluzije.

Marksističko proučavanje tih tokova trebalo bi istodobno privući povjesničare i filozofe. Oni svjedoče o ideološkoj (egzistencijalnoj) reakciji ugrožene klase. Svaki spontani »antihistoricizam«, svaka »kritika povijesnog razuma« traženo je protusredstvo protiv *historijske kritike razuma*, pravog Marxovog otkrića.

Rado prihvaćam, čak i više nego Althusser, kao očevitost da je predmet što ga je Marx konstruirao u *Kapitalu* »teoretski predmet«. Priznajem da ne treba brkati ni misao sa stvarnošću ni stvarnost s mišlju, da misao sa stvarnošću održava samo »spoznajnu vezu« (a što bi drugo i mogla učiniti?), da se proces spoznaje događa potpuno u mislima (a gdje bi se drugdje, do vraga, događao?) i da postoji red i hijerarhija »općenitosti« na kojima je Althusser stvorio propozicije velikog značenja.

Ali priznajem da loše shvaćam kakav je »zaprepašćujući« grijeh mogao učiniti Engels pišući (uostalom slikovito, u pismu, dakle pišući na brzinu) da je konceptualna misao u zbilji »asimptotski« napredovala, dok je po Althusserovu tumačenju zakon vrijednosti, u povodu kojega je Engels upotrijebio ovu sliku:

[...] kratko i jasno koncept u skladu sa svojim predmetom, budući da je koncept o granicama njegovih varijacija, dakle, adekvatan koncept njegovog područja neadekvatnosti.

Naglašavam da ta suptilnost upozorava na stvarnu poteškoću koju osjećamo u definiranju svojih postupaka i u praksi svoga istraživanja, da

ne »padnemo u empirizam«, budući da smo preblizu opisanom predmetu, »primjeru«. Ali ponor empirizma od ponora idealizma dijeli samo jedna tanka nit. Ako osjećamo preveliki strah od primjera, ako odviše izdvojimo »sveta svetaca koncepta« (taj sam izraz našao u novijoj »althusserovskoj« tezi o pojmu ekonomskog zakona kod Marxa), izlažemo se opasnosti da, kad na nas dođe red, budemo »strmoglavljeni« (ili katapultirani) u svijet koji ne bi bio marksistički. Jer, ako u »Uvodu« iz 1857. treba »čuti tišine«, moramo paziti da ne ušutkujemo riječi:

»Cjelina, kako se pojavljuje u glavi kao mislena cjelina, jest proizvod glave koja misli, koja prisvaja svijet na jedini način koji joj je moguć, na način koji je drukčiji od umjetničkog, religioznog, praktičnoduhovnog prisvajanja toga svijeta. Realni subjekt produžuje da postoji sve vrijeme izvan glave u svojoj samostalnosti; dokle god se glava naime odnosi prema njemu samo spekulativno, samo teorijski. Stoga i pri teorijskoj metodi predstava mora stalno imati u vidu subjekt, društvo, kao pretpostavku« (MED* 19, str. 19).

U ovome je sav Marx. Svijet je »autonoman« samo ako duh ostaje »spekulativan«. *Subjekt, to je društvo*. Teoretičar ga prisvaja samo ako je kod njega uvijek »prisutno«.

Althusser će nam reći da je Marx u tom »Uvodu« (od kojega, na žalost, svatko izdvaja ono što mu odgovara) loše razlikovao hijerarhiju od apstrakcije. Ali, Marx ovdje ukazuje na razne načine »prisvajanja svijeta«: Empirijski način (»praktični duh«), religiozni način (mitovi i kozmogonije), umjetnički način (kojim se Bachelard, Foucault, čak i Althusser obilno koriste). Naučna metoda *proizlazi* iz toga i *razlikuje* se. *Proizlazi* jer se ne bi mogla lišiti »praktičnog duha« (»tehnika«), i postepeno »ispravlja« kozmogonije i tradicije. Ali, se naučna metoda i *razlikuje*, i to u tom smislu što svaki ozbiljni epistemološki napor čini uslugu ukazujući na »pragove« između tipova spoznaje. A opet, okvalificirati jednu apstrakciju »dobrom«, a drugu »lošom« (kao što je učinio Ricoeur sa »subjektivnostima«), samim izborom rječnika klizi se prema filozofskom dogmatizmu, i najmanja nepažnja vodi prema loše promišljenim ideološkim osudama.

Jer, napokon, prepirka između empirijskog promatranja i teoretske konstrukcije jest *Methodenstreit* između »historijske škole« i ekonomista matematičara, suvremena i srodna kontroverzi između Engelsa i Schmidta. Ali ako je ta prepirka danas riješena, prevladana, dogodilo se to u istom smislu u kojemu je Althusser smjestio »novo« koje je suglasno sa slikama teoretskih predmeta, igrama kombinacija, s logičkim matricama koje su postale uobičajene. Tako, ako je obnova Marxa — koja je, istina, *sve to* nagovještavala — samo *to* nagovijestila, s punim bismo pravom tvrdili da se razvila u najnovijoj ekonomskoj nauci. Ova se brani, kao što Althusser brani Marxa (što je opravdano), od otrcanih prigovora o distanci modela i stvarnosti ili o njezinu neistraživom »bogatstvu«, odgovarajući da nije riječ o istom »predmetu«. Za nju je igra korist-rijetkost teoretska igra koja odgovara svom predmetu. Osim toga, makroekonomija se danas uzdiže iznad sličnih pretpostavki; njezina »formacija kapi-

* K. Marx—F. Engels, Dela, Beograd 1969—1978.

tala«, operativni koncept, samo je drugi naziv za »višak vrijednosti«. Neki ekonomisti priznaju da tako postoji kasna pobjeda marksističkih otkrića. Ali bi li to prihvatiti s njima bilo marksistički?

Ne, u smislu da Marxovo otkriće nije bitno ni u ekonomskom ni teoretskom, nego *društveno-historijskom smislu*. Ono je razgolićenje *društvene proturječnosti* koja sadrži spontano, slobodno stvaranje viška vrijednosti (»akumulaciju kapitala«), u povezanoj cjelini načina proizvodnje koji ga osigurava i koji ta proturječnost obilježava.

III. Način proizvodnje i jedinstvo povijesti

Ovdje se pridružujemo Althusseru. Glavni pojam, povezana cjelina, Marxov teoretski predmet, to je način proizvodnje kao determinirana i determinirajuća struktura.

Ali njezina originalnost nije u tome što je teoretski predmet, nego što je bila i ostala prvi teoretski predmet koji je izražavao *društvenu cjelinu*, dok su se prve skice teorije u humanističkim naukama bile ograničile na ekonomiku i u društvenim odnosima vidjele ili nepromjenljive datosti (vlasništvo nad zemljom za fiziokrate), ili idealne uvjete koje treba ostvariti (sloboda i pravna jednakost za liberale).

Druga originalnost načina proizvodnje, kao teoretskog predmeta, jest u tome što je on struktura *funkcioniranja i razvitka* ni formalna ni statička. Treća je u tome što sama struktura sadrži (ekonomski) *princip* (društvene) *proturječnosti*, noseći nužnost svog uništenja kao strukture, svoga »destruktuiranja«.

Obratno, ta tvrdnja ne omogućuje da se — što je apsurdno — s prezirom likvidira nemarksistička ekonomska teorija. Uočujemo doista da ona može potpuno *postojati kao teorija*, što ne znači da, osim u očima svojih pristaša (i Althussera), ima vrijednost »nauke«, a istodobno *biti ideologija*, što ne znači nepovezanost ili empirizam nego da je to *pretenzija na univerzalnost zakona samo jednog* (ekonomskog) *nivoa u samo jednom načinu proizvodnje* (kapitalizmu).

Marxovu kritiku Ricarda, koja je egzemplarna, Althusser smatra nedovoljnom. Može se i mora priznati i iskoristiti genij jednog uma, logika jednog sustava pod uvjetom da se jasno uoči: 1. logično područje gdje su te hipoteze valjane; 2. pragove koje buržoaski teoretičar ne može prekoračiti a da ne porekne što je rekao (Walras, Keynes, Schumpeter jasno su ih uočili); 3. praktična područja na kojima se ne otkriva udaljenost modela od stvarnosti (potpuno svjesno) nego stvarne granice područja prosuđivane teorije: ovdje to znači promjena struktura u kapitalizmu, političko-društveni problemi, upravljanje prekapitalističkim društvima, povijesna pojava socijalizama.

Nastojati *historijski* misliti (ili, ako hoćemo, kako to Marx voli reći, »shvatiti činjenice«), to je kako jedna *teorija*, jer je *djelomična* (teorija jednog stupnja, jednog načina proizvodnje), a *prikazuje se univerzalnom*, može istodobno služiti kao *praktično* i *ideološko* sredstvo u *rukama jedne klase, u jednom vremenu*.

Doduše, to vrijeme treba »konstruirati« jer se u njemu izmjenjuju porazi i uspjesi, pesimizam i optimizam, trenuci u kojima čak postaje važna kamuflaža vanjštine (profit), trenuci u kojima se može uzdizati čak i stvarnost (višak vrijednosti) da bismo je, u doba ekspanzije, ponovo otkrili pod nazivom investicije i kao bazu proširene reprodukcije.

Važno je uočiti što je umjesto toga *neprestano* kamuflirano tako da to postaje neprikosnovena hipoteza: kao zemljišno vlasništvo za fiziokrate; za kapitalistički način proizvodnje to je: 1. *privatno prisvajanje sredstava za proizvodnju*; 2. *utvrđivanje vrijednosti na temelju tržišta*.

O tim pretpostavljenim »odnosima proizvodnje« može se na ekonomskom stupnju uspješno teoretizirati, uključujući tu, radi objašnjenja, »ekonomsku historiju« u zemljama i vremenima u kojima doista vladaju ti odnosi.

Upravo će zbog toga povjesničar koji želi biti marksist odbiti (osim da empirijski prouči neki slučaj) da se zatvori u »ekonomsku historiju«. Jednom sam rekao, i sada to odlučno tvrdim, da su takozvane »kvantitativne historije« samo retrospektivne ekonometrije i ne želim dati naziv »kliometrija« »New Economic History«. Jer, kao što je Colin Clark priznao, u hijerarhiji nauka historija je »viša« od ekonomije *jer je obuhvaća*.

Da bi ostao vjieran Marxu, dodat ću: *I zato jer ne može biti podijeljena*.

To je uvjerenje za mene značilo (što mi je jako drago) suglasnost pouka Luciena Febvrea i Marxove pouke. Za Luciena Febvrea glavni nedostatak historijske prakse njegova vremena, koju je posebno nastojao suzbiti, bilo je univerzitetsko poštivanje »nepropusnih pregrada«: tebi ekonomija, tebi politika, tebi ideje. Dužan sam Louisu Althusseru priznati moje zaprepaštenje kad sam vidio njegove prijedloge o »marksističkom shvaćanju društvene cjeline« kojima stvara zaključke ne samo o »mogućnosti« nego i o »nužnosti« da se historija rasiječe u nekoliko »historija«.

Ako nešto navodi na empirizam, to je ovaj plural. Za historiju-spoznavu on odobrava sve stare pretenzije »specijalista«. Za društvenu praksu — to je jedna od drama izgradnje socijalizma — smatra da svijet nauke, ekonomske tehnokracije, politike, ideja, umjetnosti, treba da žive svaki prema svojoj »razini« i svom »tempu«, dok u spontanom procesu simfonija nastaje podzemno.

Odbijam da odmah pošto je potvrđena »specifična ovisnost« razina među njima proglasim relativnu nezavisnost njihovih historijâ. »Nezavisnost u međuzavisnosti«; poznata nam je sudbina tih verbalnih igara, kad sadržaj dvaju termina nije određen. Bez sumnje ćemo zaključiti da je naša zadaća to određenje. Ali primjer koji je jednom upotrijebio Althusser ne razuvjerava nas o onome što s marksističke točke gledišta naviješta razlikovanje »historijâ«.

Riječ je o povijesti filozofije. U kronologiji, kako nam kažu, filozofi slijede jedan za drugim. Taj slijed ne čini historiju filozofije. Tko se s tim neće složiti? Koje ih djelo, koji priručnik još uvijek brka? Možda će to neki doista i činiti. Rječnik je uvijek koristan; sve konstrukcije to nisu. Ali, pod kakvim ćemo uvjetima prepoznati »historiju«?

Althusser zahtijeva da se sasvim točno odredi: 1. filozofijsko (= teoretsko); 2. njegovo vlastito »vrijeme«; 3. njegovi »diferencijalni odnosi«, njegovo vlastite »artikulacije« s drugim razinama. To je dobro.

Ali on iz svoje pojedinačne historije »relativno autonomne«, želi izvući definiciju — za koju smatra da nepobitno vodi računa o »činjenici«, o »događaju«. »Filozofski događaj« jest onaj »koji djeluje na promjenu teoretske, postojeće problematike«. »Povijesna činjenica« je ona koja »djeluje na promjenu postojećih strukturalnih odnosa«. Čak je riječ o »filozofskim događajima povijesnog značenja«, što svjedoči o neprestanom pritisku »naivno nagomilane« dramatizacije povijesti na teoretski jezik.

IV. Događaji prekretnice i povijesni proces

Ne postoji događaj koji u nekom smislu ne bi doista bio anegdotski. Čak i pojava jednog Spinoze ili Marxa nema »važnosti« (izuzevši za idealističku historiju) osim kroz vrijeme i za više ili manje udaljeno vrijeme koje će ubrati plodove njihova mišljenja. Dosad, čak i odbijanje tog mišljenja čini povijesno.

A je li ikada »jedna činjenica« promijenila »strukturalne odnose«? I najsvjesnija revolucija samo ih je nepotpuno promijenila. Ne govorimo o tehnikama. Papin »vidi« snagu pare, Watt život obitelji, ali »promjena« mora biti »uvedena« da bi doista bila »produktivna snaga«, između ostalih faktora, za jedan ograničeni svijet. Gdje je prekretnica?

Stručnjaci za senzacije umnogostručit će »događaje«.

»Povijesna činjenica« važna je onog dana kad su se ljudi spustili na mjesec ili su podigli barikade. Reći će se: točno, teoretičar bira. Ali što? Domaćica koja ne želi ili ne može platiti deset franaka za kilogram mahuna, kao i ona koja plaća, regrut koji se odaziva na poziv svoje jedinice, kao i onaj koji to odbija, svi oni djeluju »povijesno«. Konjunktura zavise od njih. Oni učvršćuju ili potkopavaju strukture. Samo objektivizacija subjektivnog statistikom, ma koliko još nesavršeno bilo njezino tumačenje, stvara mogućnost za materijalističku historiju i, ako je ona historija masa, istodobno podrazumijevamo infrastrukturalne čvrste činjenice i ljudske »mase« u koje teorija mora »prodrijeti« da bi postala snaga.

Moramo se zapitati ne ostaje li teoretičar koncepta historije, zbog toga što svaljuje krivicu na povijest koja više nema tok, njezin zarobljenik. Pošto je prihvatio podjelu historije između »specijalista«, kreće u potragu za »povijesnom činjenicom«, »događajem«. Sigurno je da je događaj važan, a osobito slučajan ili integralan način na koji se uklapa u niz. Ali, ako se marksistički povjesničar čuva pretjerivanja »protudogađajne« reakcije, koja već četrdeset godina preobražava praksu povjesničara, on ostaje vjeran svom principu koji je bio i Marxov princip. On ne bi znao raditi, makar i izborom jedne riječi, s mitom o »danima koji su stvorili Francusku« ili čak o »danima koji su potresli svijet«. Na svršetku Oktobra Eisenstein je rekao: »Revolucija je izvršena.« Mi dobro znamo da je tada tek počela.

Ne može se mimoći poteškoća, nakon što je upotrebom riječi »promjena« sugerirana ideja o »prekretnici«, dajući riječi »dogadaj« rastezljivo značenje. Nauka i teorija trpe danas zbog riječi. One pronalaze ezoterične riječi za pojmove koji to nisu, a ezoteričnim sadržajima daju dobro poznata imena. »Dogadaj«, »kronika« prelaze u jezik matematike kad povjesničari počnu u njih sumnjati. I geni počinju donositi odluke kad šefovi država imaju samo iluziju da to čine. »Nadodređenje« djelotvorno za odsutni uzrok dolazi iz psihoanalize, kao što »promjena« (mutacija) dolazi iz biologije.

Ali, odgovara li riječ, izmišljena za jednu strukturu, svima? Čak Marx i Engels nisu imali sreće u toj vrsti uspoređivanja. Da bi okarakterizirao Marxa, Schumpeter je napisao da on ekonomske i historijske podatke ne povezuje mehanički nego ih »kemijski« miješa. Slika koju sam nekad davno upoznao u školi, i koja me dugo očaravala, jest da miješanje ostavlja odvojena tijela, dok je kombinacija novo tijelo (u ovom slučaju marksistička cjelina). Ali kakvo značenje ima takva usporedba za modernu nauku? I čemu me poučila za moj zanat? Balibar je umjesto »kombinacija« volio reći »kombinacijski«. Ali on se koleba: »lažno kombinacijski«, »gotovo kombinacijski«, »kombinacijski ali ne u strogom smislu« . . .

I kako bi bilo da odlučimo, budući da Marx ostaje »nov«, sačuvati njegove riječi ondje gdje ih je on izmislio, i *izmisliti* ih prema potrebi, ali ne posuđujući od nauka koje svakako ne mogu govoriti u ime naše nauke, jer bez toga ne bismo mogli »konstruirati« našu nauku?

Na pitanje: što je historija? ne može se odgovoriti samo teorijom na način koji zadovoljava više nego sama praksa. Možemo umjesto toga pokušati da je stvorimo kao što je to učinio Marx, s dvostrukom željom da »učinimo svojom« jednu složenu materiju, što uvijek zahtijeva teoretski minimum, i »konstruiramo« njoj odgovarajući oblik misli, što zahtijeva da se istodobno udaljimo od materije i da je zadržimo »nazočnom«. Nema istraživanja bez teorije — i najmanji zahtjev povjesničara za teorijom s punim pravom iritira filozofa. Nema teorije bez istraživanja, ili će teoretičar vrlo brzo biti optužen, kao što je nekad bio ekonomist, da se služi »praznim kutijama«.

Kad bolje pogledamo, reći ćemo da su kutije možda manje prazne nego što se čini, jer su povjesničari manje empirični nego što se čini. Umjesto da uživamo u negativnim konstatacijama — koje su samo dio ideološke zamke — ne bi li bilo razumnije da povjesničari učine nekoliko koraka naprijed, kao što bi bilo *naučnije* da *kao povjesničari* pokušamo učiniti *historijsku bilancu* marksizma, ne »prosudenu« prema našim političkim opredjeljenjima ili moralnim zahtjevima nego »zamišljenu« kao fenomen koji treba vratiti u *vrijeme*.

V. Je li vrijeme povjesničara »linearno«?

Govoreći o »povijesnom vremenu« Althusser naglašava dva spojena ponora: »homogeno i kontinuirano« vrijeme, vrijeme zdravog razuma i

historijskog istraživanja, i Hegelovo vrijeme; »razdvajanje bitnosti«, »povijesna sadašnjost«, kontinuitet vremena i jedinstvo trenutka.

Što se tiče drugog, koji je povjesničar tako malo povjesničar da prihvati »apsolutne horizonte«, što su se upravo ponovo pojavili kod filozofa?

Što se tiče prvog, to je u milijuntini sekunde krajnost fizičara i u desetini sportaša. Proživljeno vrijeme jest dan i noć, zima i ljeto, sjetva i žetva, debele i mršave krave, razmaci između rođenja, čekanje smrti. Historijska demografija velika je učiteljica na području diferencijalnih vremena spletova. Vrijeme čovjeka koji pred sobom ima sedamdeset godina nije više isto kao kod čovjeka koji je imao trideset. Kao što nije isto vrijeme za stanovnika Antila i Eskima.

Ići ću i dalje. Tradicionalna historija je ta koja je »konstruirala« vrijeme; čak i stare »anale« i školske kronologije. Događaji, vladavine, ere: to je *ideološka konstrukcija*, ali nije »homogena«.

Štoviše: kad je briga za kronologiju postala *kritička*, koliko je samo mitova uništila, koliko tekstova lišila sakralnog obilježja! To je također dio »historije znanja«, »proizvodnje spoznaja«.

Datirati samo radi datiranja jest (korisna) tehnika erudicije. »Konačno datirati« zadaća je povjesničara, jer *svijest o slijedovima u vremenu i o proporcijama u trajanjima oprečnost je naivnom podatku*. Ona se ne konstituirala polazeći od prirode i od mitova, nego *protiv njih*. Kako to da Althusser, koji je utvrdio istovjetnost pojma povijesti s pojmom vremena, nije shvatio cijeli sadržaj termina *krono-logija*?

Naprotiv, kad je pročitao Hegela, precijenio je pojam »*periodizacija*«:

»Cijeli problem historijske nauke sastoji se dakle na tom nivou (hegelijanska Ideja) u rastavljanju toga kontinuiteta prema *periodizaciji* koja odgovara smjenjivanju jedne dijalektičke cjeline drugom. Trenuci Ideje postoje u povijesnim *periodima* koje treba točno rastaviti u vremenskom kontinuitetu. U svojoj teoretskoj problematici Hegel razmatra samo problem br. 1 prakse povjesničara, isti problem izrazio je Voltaire razlikujući npr. stoljeće Louisa XV od stoljeća Louisa XIV; to je još i danas glavni problem moderne historiografije.«

Recimo da, nakon što se oslobodila mitova, historija spontano nastoji *sistematizirati* kronologiju. Čudno je da joj zbog toga prigovaraju. Jer već nakon Revolucije, francuska škola nastoji to ostvariti počevši od koncepta *društvenih klasa*. A naša školska periodizacija (antika, srednji vijek, novi vijek, najnovije doba) tumači slijed triju glavnih *načina proizvodnje*; novi vijek odgovara pripremi trećeg, pobjedom trgovačke ekonomije. To je evropocentrički, loše zamišljeno, naivno podijeljeno na »događaje-promjene« drage Althusseru (1492, 1789). Ali to ulijeva povjerenje u očekivan sklad između »praktičnog pristupa« i »konstrukcija« teorije.

Istina je da nam je Marx u *Kapitalu* dao jednu »konstrukciju vremena« u ekonomskoj materiji: složeno, ne linearno vrijeme, »vrijeme vremena« neočitljivo na satu svakodnevice ali prikladno za svaku dobro osmišljenu radnju (rad, proizvodnja, kruženje raznih tipova kapitala...), otkriće za koje se često pretvaramo da ga nismo primijetili. Ali tko je do vrhunca dotjerao tu konstrukciju vremena — vremena kapitalizma — ako ne

moderni ekonomisti? Štoviše, ako je marksistička inovacija bila u tome, možemo je smatrati dostignutom, usavršenom, prevladanom.

Ona nije bila u tome. Ona se sastoji u tome da pokaže kako »kruženja«, »ciklusi« (i naravno »revolucije« usprkos nekim igrama s dvostrukim značenjem tog termina) nikad ne vode do ishodišne točke već *stvaraju nove situacije, ne samo u ekonomiji nego u društvenoj cjelini.*

U tome je teškoća na koju su se okomili filozofi. Govoriti o »stvaralačkom vremenu« (jednom sam i sam to nesmotreno učinio) ne znači ništa. Lévi-Strauss (da bi to izbjegao) predlaže »kumulativnu historiju«, »vruću historiju«. Nije lako naznačiti što to iz staroga stvara novo.

Fizičar za to ne mari; biolog je potaknut na razmišljanje; njihove se materije ne mijenjaju prema ritmu ljudskih života. Područje povjesničara područje je *promjene, ne samo na nivou »slučaja« nego na nivou struktura.* Za povjesničara je svako iskušenje da otkrije stabilnost *ideološko* iskušenje, koje se zasniva na bojazni od promjene. Jer tu se ništa ne može: ljudi u društvu, osim izoliranih jedinica koje iščezavaju, više ne žive kao u *pred-povijesti*; to je riječ čije izmišljanje dokazuje da koncept historije ima svoju povijest, manje jednostavnu nego kod Althussera. Jedva šest tisuća godina pokriva »vrijeme povijesti«, nekoliko stoljeća naše dobro poznate horizonte; dva ili tri stoljeća našu ekonomiju, znanost. »Dugo trajanje« nije jako dugo. Između njega i »događaja«, zagonetka je srednje vrijeme.

Althusser priznaje da o svemu tome »povjesničari počinju postavljati pitanja«, čak i u »vrlo značajnom obliku«. Ali, kaže on, oni se zadovoljavaju *konstatacijom »da postoje«* duga, srednja i kratka vremena i da bilježe njihove interferencije kao proizvod njihovih susreta, a ne kao proizvod svega što ih određuje: načina proizvodnje. Jedna kritika u deset redaka, tri imena u zagradi (Febvre, Labrousse, Braudel): je li to dovoljno da se suvremena »historijska praksa« smjesti: 1. nasuprot povijesnom vremenu; 2. nasuprot Marxu?

Istinu govoreći, stječemo dojam da je kod Althussera to dozivanje triju djela samo *bojažljivost.* Njegova se kritika odnosi na *cijelu* historiografiju, od početka do kvazitotaliteta živih historičara.

Taj stav nije, naravno, neopravdan. On sugerira veliko ispitivanje: kakvo je mjesto — veoma bismo to željeli znati — u kulturi klasa i kulturi naroda, u akademskoj historiji i u televizijskim igrama, onoga što Althusser naziva izvanredno lijepe sekvence službene kronike u kojoj jedna disciplina i jedno društvo samo odražavaju svoju služavku, tj. masku svoje loše savjesti.

Ali, bilo bi potrebno ispitivanje svjetskih razmjera. I jedno drugo — još teže — na mjestu gdje je to moguće i na mjestima implantacije jedne »prave historije«, *ako bi bilo moguće definirati takvu i naći je u praksi.* U tome se *nade* Louisa Althussera, što se odnose na *konstrukciju povijesnih vremena* i konstrukciju u *Marxovu smislu*, razlikuju od naših. Izložiti ćemo ih spominjajući tri imena povjesničara koje je Althusser zapamtio, i prizivajući vlastito iskustvo. Ali smo potpuno svjesni ograničenosti tog podsjećanja u okviru dvaju pitanja koja treba postaviti:

2. Kakva je *već*, kakva bi *mogla biti* uloga historije kao nauke?
Kakva je *već*, kakva bi *mogla biti* uloga historije kao nauke?

A) Michel Foucault ili Lucien Febvre? Vrijeme znanja!

Jedina praksa što je Althussera potakla da napiše jednu pozitivnu stranicu je praksa Michela Foucaulta: on je, prema njegovu mišljenju, otkrio »pravu historiju« što ju je nemoguće čitati u ideološkom kontinuitetu linearnog vremena koje je dovoljno samo rezati, »apsolutno neočekivane vremenske spletove«, »nove logike«, ukratko, rad ne apstrakcije nego u apstrakciji koji je, *identificirajući ga*, konstruirao *predmet* historije i od toga, koncept *svoje* historije.

Ali, dok je to pisao, Althusser je od Foucaultovih djela poznao samo *Povijest ludosti* i *Porijeklo klinike*, i spreman sam s njim podijeliti njegova oduševljenja. Ipak, ako je za svaku »kulturnu formaciju« toga tipa potrebno »vlastito vrijeme«, gdje će biti vrijeme cjeline? Od čitanja prvobitnog Foucaulta osjećao sam strah pred »zatvaranjem« koji je primjeren predmetu, ali također prouzročen njegovim rezanjem. Vjerovao sam da je to nezadovoljstvo *marksističko*.

Nakon toga, Foucault je u glavnim djelima generalizirao metodu koja omogućuje da se bolje uoče njezine mane, a manje njezine vrline. Na početku, tu su autoritarne hipoteze. Zatim dolazi prikaz, i u nekoliko točaka o kojima nešto znamo, otkrivamo pomiješane datume, ishitrene tekstove, neznanja koja su tako velika da ih treba smatrati namjernima, umnogostručene *historijske besmislice* (opasna kategorija). Naročito, u »epistemu« što ga otkriva, Foucault je uvijek spreman bez upozorenja zamijeniti, ne konstruirane koncepte (na čemu bismo mu čestitali) nego *vlastitu igru slika*. Spominjući Micheleta, Althusser govori o »delirijima«. Isto tako, ni Foucaultov talent nije drukčiji. Ali, ako treba birati između dvaju delirija, povjesničar će dati prednost Micheletu.

Lucien Febvre čini nam se mnogo manje udaljen od Marxa. Ali, kamo bi ga smjestila Althusserova klasifikacija? Među sakupljače »linearnih vremena« loše dodanih cjelini povijesti? Ništa mu ne bi pristajalo manje. Među začetnike lijepih službenih sekvencija? Tko ih nije sugerirao? Ali tko ih je više od njega razorio? Ukratko, gdje može bolje nego u njegovu djelu naći »neočekivane vremenske spletove«, »antipode empirijske historije«, »utvrđene povijesne predmete«? Zar nevjernik, kao predmet historije, nema istu vrijednost kao i bezumnik? Bi li »mentalno oruđe« bilo nekorisno u »proizvodnji spoznaja«?

Između osuđivanja Micheleta i oduševljenja Foucaultom citirati Luciena Febvrea u zagradi, među onima »koji sebi počinju postavljati pitanja«, odlika je našeg vremena koje vodi mnogo računa o komunikaciji — da svatko u njemu čuje samo jedan jezik: jezik njegove »formacije«. Nije slučajno da od prošlosti posuđujemo toliko dobro zatvorenih »kultura«. Bilo bi dobro istražiti koja krizna razdoblja imaju zajedničke slične pregrade.

Febvreovo XVI stoljeće nije zatvoreno: Luther, Lefèvre, Marguerite, Rabelais, des Periers: svatko se u njemu pojavljuje u točnim granicama što ih nameće kohezija cjeline »koja sve nadodređuje«. Ali *ona se kreće*.

»Jedna revolucionarna epoha ne prosuđuje se po svijesti koju ima sama o sebi.« Povjesničar to mora dokazati, *nasuprot* ideologiji vlastitog vremena svojih učitelja. Ako to može, znači da je *najprije* »dobro upoznao« društvo XVI stoljeća *na svim njegovim nivoima*, koje uvijek drži »prisutnim« s pomoću *konkretnog, ali ne empirijskog* istraživanja, jer je sistematizirano njegovom borbom za problematiku protiv historizirajućeg pozitivizma, za masivnu činjenicu protiv sitne činjenice, za pravu suzdržanost protiv lažne erudicije. Ta borba često ima isti prizvuk kao i Marxova loša raspoloženja.

»Prava historija« može tako iskrsnuti iz *prakse i kritike*, ne iz usiljene »krutosti«, nego iz *točnosti* koja se očituje *odsutnošću bilo kakvih besmislica*. Lucien Febvre nije se nikad proglasio teoretičarom ni marksistom. Ali, nije on taj koji je (kao što je usputno učinio Foucault u djelu *Riječi i stvari*) zatvorio Marxa u XIX stoljeće kao u zatvor.

B) Struktura i konjunktura: Labrousseova vremena

Kod Althussera, očitije srodstvo s marksizmom, ne pribavlja Ernestu Labrousseau posebno mjesto. Čini se da njegova kritika pogađa u njemu *svu konjunkturalnu historiju*. Ali on je pokleknuo pred tom kritikom koja, čini se, zaboravlja veliko potomstvo od Vicoa do Kondratijeva, od Moorea do Akermana, od Levasseura do Hamiltona (ne zaboravimo Simianda ako želimo ostali galocentristi) koje je promatranjem *indicija* nastojalo objasniti odnose između *ciklusa i razvoja, vremena prirode, vremena ekonomije i vremena povijesti: postavljen je pravi problem*.

Je li bio u funkciji »vulgarnog« vremena ili marksističke »cjeline«, »načina proizvodnje«? Ovdje se spotičemo o jednu stvarnu poteškoću.

Doista se događa da konjunkturalna historija načinom izlaganja, pre-nagljenim komentarom, školskom vulgarizacijom, čini se, od povijesti stvara proizvod vremena (što ništa ne znači), a ne od vremena (tj. od njegove nehomogene diobe, njegovih različitosti) proizvod povijesti (tj. pokretne igre društvenih odnosa unutar struktura). Boris Poršnev je u prvom kratkom pregledu već o tome iznio jednu — marksističku — zamjerku, nepravedno protegnutu na djelo E. Labroussea. Potrebno je dakle da budu precizirani odnosi između konjunkturalne obrade i marksističke obrade povijesti.

Marx nam u tome sam pomaže. Njegov način da zauzme pravi odnos prema boomu 1850-ih godina (»čini se da je to društvo ušlo u novi stadij razvitka nakon otkrića rudnikâ zlata u Kaliforniji ...«), nade koje dijeli s Engelsom u povodu svake krize kapitalizma (naivnost koja se može oprostiti čovjeku od akcije), ponavljana aluzija u vezi s dugim ekonomskim razvojem koji nakon Otkrića zemalja služi kao odskočna daska buržoaskim društvima, interes za Tookovu *Historiju cijena*, prigovor Humeu da je bez *statističkog* temelja raspravljao o antičkoj monetarnoj ekonomiji, napokon sistematska analiza »ciklusa« koji je bio »moderniji« nego što se često kaže, sve to onemogućuje da Marxa suprotstavimo konjunkturalnoj historiji, kao i da u njoj vidimo jednu inovaciju u odnosu na Marxa. Ono što mu treba suprotstaviti, to su navedene *teoretske osnove* i često preuranjeni *historijski zaključci* raznih konjunkturalizama.

Promatranje *stvarnih ritmova* ekonomske aktivnosti treba početi od *striktno konceptualizacije* onoga što se promatra. Odviše je pažnje posvećeno ovdje istraživanju nominalnih cijena, tamo cijena-novca, ovdje opsega proizvodnje, tamo burzovnih tečajeva, ovdje dugog tamo kratkog roka, a da se nismo dovoljno zapitali što je bilo *obilježje*, a što *predmet*, i koja je *teorija* povezivala predmet s obilježjem. Već odavno sam prigovorio Hamiltonu da je u dugom terminu pobrkao stvaranje kapitala s razlikom između nominalnih cijena i jedinstvenih nadnica (što ne znači da Marx nije poznao kategoriju »profita od inflacije«). Neki koncept, neko mjerilo vrijede samo za neko vrijeme; usprkos Marzcewskom (ili Fourastiéu) ne dopuštam uvijek da se uporno u 1970. godini traži ekvivalent prihoda u 1700. Napokon, isključujući jedno kretanje da bismo izolirali neko drugo, možemo stvoriti statističku obmanu. Postoje također i zamke »konstrukcije«.

Upravo zbog toga najklasičniji konjunktorni pokreti mogu biti osporavani, i dovoljno je pročitati Imberta da bismo, pred Kondratijevljevim ciklusom, ocijenili naš teoretski nedostatak. Srednje vrijeme nije prevladano — to dokazuje monetarna kriza — iako se kapitalizam nakon poraza Harvardovog empirizma mogao pomiriti s (među)desetgodišnjim ciklusom. Neki su ga već odbacili. Ali, kao i *ekonomsko vrijeme* duge faze načina proizvodnje, on čini odgovarajući dio *povijesnog vremena*. Povjesničar ne može izići iz konjunkturalnog labirinta.

Prihvativši u tome Marxa kao vodiča, Althusser nam ne pomaže uvijek jasno: napustiti »varijetete« radi »varijacija«, »ukršćavanja« radi »prepletanja«, ostaje verbalno ako nemamo primjer; i, ako u *Kapitalu* nalazimo samo *ekonomsko vrijeme*, gdje ćemo uzeti »diferencijalne vremenske spletove« drugih »nivoa«? Bili smo upozoreni:

»Te razlike vremenskih struktura moramo smatrati kao, *jedino kao*, objektivne pokazatelje načina artikulacije različitih elemenata raznih struktura u zajedničku strukturu cjeline... u jedinstvu složene strukture cjeline moramo zamisliti koncept tih tobožnjih zakašnjenja, preuranjenosti, preostataka, nejednakosti razvoja koji zapravo *koegzistiraju* u strukturi povijesne sadašnjosti: sadašnjosti *konjunkturalne*.«

Struktura-konjunktura: nije li to u historijskoj praksi postalo *plan-tip* koji ništa u sebi ne jamči ali koji nas udaljuje i od kvantitativnog empirizma i od tradicionalnih »lijepih sekvenca«?

Poznato nam je mjesto »reza« između Simiandovog konjunkturalnog ekonomizma i strukturalnog konjunkturalizma bližeg Marxu: to je djelo Ernesta Labroussea. Što nam ono kaže o »vremenskim spletovima«?

Ako mu dopustimo da kaže: francuska revolucija nastala je iz »susreta« između *dugog vremena*, ekonomskog razvoja u XVIII stoljeću, *srednjeg vremena*, međuciklusa depresije 1774—1788, i *kratkog vremena*, krize skupoće koja 1789. doseže vrhunac — to je gotovo odviše lijepo — sa srpanjskim *sezonskim* paroksizmom; čini se da prikaz mehanističkog tipa predlaže kao uzročnu povezanost jednostavnu kombinaciju linearnih vremena. Je li riječ o tome?

Doista, »*kratki ciklus*« koji se može statistički promatrati, i koji usklađuje ekonomsku i društvenu stvarnost francuskog XVIII stoljeća, *originalni*

je ciklus feudalnog načina proizvodnje u kojem 1. osnova proizvodnje ostaje ratarska; 2. osnovna proizvodna tehnika još ne dominira nad stohastičkim ciklusom proizvodnje; 3. feudalne daće proizvođača *trebalo je regulirati* prema proizvodnji; 4. milostinja i nameti *trebali* su da u lošoj godini ublaže najočitije bijede.

Ali, taj pretkapitalistički »tempo« već od XVIII stoljeća *koegzistira* s drugima koji, iako još nisu tipični za budući način proizvodnje (kao što će to biti »industrijski ciklus«), sudjeluju u njemu i pripremaju ga: 1. *duga razdoblja* prvobitne akumulacije kapitala-novca, direktno ili indirektno *kolonijalnog* porijekla, koji stvara novčanu buržoaziju i buržoazira dio plemstva; 2. mogućnost u *srednjem razdoblju trgovačkih depresija* (kriza izvoza robe, depresije cijena) koje pogađaju i čine nezadovoljnim sve veći broj zakupnika, vlasnika, poduzetnika čiji proizvodi od tada ulaze u trgovački ciklus i postaju »robe«: isto tako postoje slojevi koji su zainteresirani za jednakost u pravima, slobodu tržišta, napokon, feudalne strukture; 3. na kraju, ogorčenje, u *kratkom razdoblju*, »krizom starog tipa«, manje pogubnom nego u doba gladi, ali u kojem spekulacija oskudicom, manje obuzdavana administrativnim nametima i preraspodjelom crkvenih dobara, više nego ikada osiromašuje i proletarizira i potiče siromašnog seljaka da se istodobno pobuni protiv feudalnih daća, kraljevskih daća i slobodne trgovine.

Budući da je taj susret »specifičnih vremenskih spletova« doveo u srpnju-kolovozu 1789. do »događaja« koji je preokrenuo pravnu i političku strukturu društva, ima li ljepšeg primjera »prepletanja vremena« kao »processa razvoja jednog načina proizvodnje«, čak kao procesa prijelaza jednog načina na drugi?

Znam da je Althussera, koji se zbog prirode svoga posla zanimao za vrijeme nauke i filozofije, još više mučila opravdana tjeskoba pred suvremenošću koju su karakterizirale riječi »zakašnjenja«, »preuranjenosti«, »preživjelosti«, »nerazvijenost«. Iako je u svojoj definiciji »konjunktura« te riječi popratio »tobožnjom« ironijom, želio je naglasiti besmislenost (i ideološku opasnost) terminologije koja se, pretpostavivši modele i ciljeve, prikazuje, kako on kaže, kao sat Društva nacionalnih željeznica. Koliko mu grafikona, dragih statističkim godišnjacima, daje pravo kad u određivanju dolara po stanovniku, stopa investicija ili broja objavljenih naučnih časopisa, neke zemlje, kao da kreću s maestralom a druge s vijugavom željeznicom.

Zbog opravdane kritike verbalnog hvalisanja ekonomija i vladajućih klasa, i iskrivljenih ogledala koja su neki kvantitativni kriteriji, ipak ne treba zaboraviti osnovne marksističke principe: 1. ekonomsko-tehnički *primat* sintetiziran u produktivnosti rada; 2. potrebu za *kvantifikacijom* da bismo izbjegli površne opise; 3. višu stvarnost koju sačinjavaju *nejednakosti u materijalnom razvoju*. Marx je uvijek sačuvao »prisutnima« prednost Engleske i adute Sjedinjenih Država, a Lenjin koncept o »neravnomjernom razvitku«. Treba znati izići iz linearnog vremena, nije dovoljno osuditi ga.

Slažemo se da postoji *razilaženje* između tipa institucije, načina mišljenja, ekonomskog stava, društvenog morala i *načina proizvodnje koji tu pretpostavljamo* (postoji mnoštvo *teoretskih hipoteza*). Hoćemo li reći: po-

stoji »preuranjenost«, »zakašnjenje«, »preživjelost«, »autonomni ritam«, u »moralima«, »stavovima«, »mislima« itd? Ne bi li bilo bolje reći: koliko taj način proizvodnje koji tu pretpostavljamo funkcionira najbliže svom modelu? na kojim prostorima? u kojem trajanju? na kojim sektorima čini djelotvornu cjelinu (je li to već, ako je na putu konstitucije, je li to još uvijek, ako se destrukurira?).

Tako shvaćamo »konjunkturu« u punom smislu riječi (ne u Simiandovom »meteorološkom« smislu). U tome nam služi nekoliko »specifičnih vremena«. U svojim španjolskim istraživanjima uvijek sam otkrivao *strukturne kontraste* počevši od *specifičnosti ekonomskih ritmova*. Na malom prostoru Katalonije zapazio sam tri ritma u procesu promjene načina proizvodnje. U toku krize opskrbe 1766. pobunjenici, svećenici, agitatori koji su organizirali surove namete, pozivaju se na shvaćanje o pravu, moralu, vlasništvu, kakvo je bilo u XII stoljeću, dok korespondencija najmanjeg trgovca o slobodi poduzeća ili o opravdanosti cijena sadrži Samuelsonov rječnik. Specifičnost vremena ovdje je specifičnost *klase*. Proučavanje »industrijskog ciklusa« nije manje poučno. On iščezava iz socijalističke ekonomije, dok sporost preobražavanja ratarskih tehnika dugo podržava »stari ciklus«. Ali svaka obnova tržišta kao »regulatora« brzo u nju vraća »industrijski ciklus« s inflacijom kao znakom. I kad je isti ciklus u kapitalizmu ublažen, to se događa zbog toga jer se kapitalizam udaljio od svog modela. Mnoštvo »objektivnih obilježja« otkriva *sektorsko* uvođenje promjena, uvođenje *klase* superstrukture, *prostorno* uvođenje »cjelina«.

C) Struktura i dugo trajanje: vremena Fernanda Braudela

Nameće nam se ime trećeg povjesničara kojega je citirao Althusser i to po jednom upravo glasovitom članku, ali koji je stajao na početku njegova prezira. Kad je Fernand Braudel nakon trideset godina prakse pokušao teoretizirati, filozof je uzviknuo: napokon *počinje sam sebi* postavljati pitanja. Ali ne! Braudel je 1958. *došao do toga* da postavlja pitanja *drugima*, razdražen, čak razjaren nezainteresiranošću za inovacije povjesničara:

»Ostale društvene nauke prilično su loše informirane, i njihova je tendencija da se prave kao da ne poznaju, jednako kao i *radovi* povjesničara, jedan oblik društvene stvarnosti kojoj je historija dobra *služavka*, ako ne vješta *prodavačica*: to društveno trajanje, ta mnogobrojna i protuslovnna vremena života ljudi... To je još jedan razlog više da se osobito upozori na... važnost, korist od historije ili, još bolje, od dijalektike takvog trajanja koja proizlazi iz *zanata*, iz *ponovljenog promatranja* historičara...«

Zanat, promatranje, radovi, služavka, prodavačica... Te se riječi neće svidjeti teoretičaru. Navest ću i one koje bi ga potakle da Braudela uvrsti među robove, loše oslobođene linearnog vremena: zbroj dana, kazivanje konjunktura, rotacija zemlje, vrijeme-mjera, vrijeme identično samom sebi i, u množini, vremena koja se bez poteškoća uklapaju, odmjerena istom mjerom. Ta je cjelina suprotstavljena Bachelardovom sociološkom vremenu. Ali, je li, ostane li se kod toga, tako teško osjetiti iskušenje kritike, iskricu ironije?

Braudel se 1958. pitao o sudbini svog osobnog doprinosa toj spoznaji: *dugo vrijeme, geo-historija*, shvaćena kao nametanje prostora vremenu. Ironizirajući šutke »kazivanje« konjunktura plaši se da je u tome zapazio povratak »dogadaju«. Labrousse je prešao iz svoga »dugog XVIII stoljeća« od 1933. na posebno isticanje u 1943, predrevolucionarnog »meduciklusa«, kraćeg od petnaest godina, zatim, u 1948, na sjajan pregled revolucija uzetih iz »kratkog vremena«: 1789, 1830, 1848. Zbog toga su ga prijatelji zadirkivali šaleći se na račun »majstorija« zanata, »povjesničara režisera«. Prema Braudelovu shvaćanju, povjesničar se mora postaviti *iznad* »zvučne novosti«. Ako mu kažu kako se zanat sastoji upravo u tome da se događaj ponovo postavi u dinamiku struktura, on daje naslutiti da, kad to netko želi učiniti, uvijek žrtvuje strukturu događaju.

Trebalo je da bude manje zabrinut u pogledu »dugog vremena«. Ali i tu je premašen. »Antropologija« je odlučila tražiti svoje trajnosti u strukturalnoj logici socioloških »atoma«, i ekonomisti otkrivaju vrline kvalitativne matematike »komunikacije«. Uvijek osjetljiv na »posljednje riječi«, Braudel bi želio da bude zaveden. Te novosti po svom smislu imaju smisao otpora promjenama. Ali, on voli svoj zanat. Povjesničar želi »dugo vrijeme«. Kad više uopće ne bi bilo vremena, on bi morao nestati. On će dakle predložiti da se »strukturuom« nazove »nesumnjivo jedan skup, arhitektura, ali još i više stvarnost koju vrijeme loše iskorištava i vrlo sporo nosi«.

Teoretičar će se opet namrštit. »Nesumnjivo«, »još i više«, to nije »rigorozno«. I ma kakva bila stvarnost, ne iskorištava je »vrijeme« nego »nešto« što ga jednako iskorištava u zavisnosti od stvarnosti. To »nešto« stvara problem.

Ipak ostaje: ako jedna stvarnost traje dulje od neke druge, ona će je obuhvatiti; Braudel zadržava tu riječ »obuhvaćanje«, približavajući je njezinu matematičkom značenju, da bi odredio geografska, biološka ograničenja, tehničke nemoći na kojima je izgradio »dugo vrijeme« i u koje uvodi, nagovještavajući Foucaulta, »duhovne stege«, »mentalne okvire« koji su također »zatvori dugog trajanja«.

Možemo li zanemariti postavljanje tih propozicija u odnosu na Marxa kada se Braudel izričito poziva na njega, kao na prvog tvorca »historijskih modela« i označuje područja na kojima je pokušavao slijediti, ako ne njegov put, barem njegov primjer? Upućivanje na Marxa nije uvijek uvjerljivo, ali će marksistička historija morati računati s problemima koje je — u svom djelu i članku — postavio Fernand Braudel: s prirodom, prostorom, trajnim strukturama, nepovijesnim strukturama (ako postoje); što će s njima učiniti povjesničar?

1. Najprije, *priroda*. U jedinom tekstu, koji bismo mogli smatrati nacrtom rasprave o povijesti, Marx *in fine* podsjeća da su, naravno: »polazna točka prirodni činioci, subjektivno i objektivno«.

I njegova osnovna definicija proizvodnje napominje također *in fine* »prirodne uvjete«. Last but not least. Jer dijalektika čovjek—priroda teško može potcijeniti »prirodne uvjete«.

Treba samo, nasuprot njima, *postaviti tehniku* (zatim nauku). Između njezinih dviju pobjeda označene *granice* uokviruju način proizvodnje. Misli o jednoj povijesti geografski nije dakle suprotno marksizmu. Ali, bilo bi više marksistički misli o jednoj geografiji historijski. Gdje možemo u tim »trajanjima« razlikovati polove gdje je čovjekovo osvajanje uspješnije? Sredozemlje obiluje njima. Ali i pustinje i planine ih »obuhvaćaju«. Lijepo je »predmet historije« (dijalektičke) »identificirati«, »konstruirati«, ono što Althusser nije dovoljno uvidio da bi o tome raspravljao.

2. Zatim *prostor*, koji je isto tako *predmet konstrukcije*. O tome su skicirane, a zatim izrađene teorije kojima je posvetio pažnju Braudel, ali ne i Althusser. U njima su precizirana, katkad karikirana, stara iskustva geografa, ekonomista, logičara. Ljudi, sela, gradovi, polja, tvornice nisu bili postavljeni »bilo kako«; treba moći u tom postavljanju otkriti određenu logiku. To može potaknuti mnoge matematičke, grafičke, kartografske vježbe. Ne treba odbaciti nijednu. Ali ako povjesničar prima pouke, mora također i poučavati.

Moguće je zamisliti organizaciju prostora u službi ljudi, »svjesnu geografiju«; to će biti zadaća za prekosutra. Moguće je zamisliti novi kapitalizam, na novom prostoru, uspostavljenom bez globalnog plana, prema vlastitoj logici. To je gotovo slučaj Sjedinjenih Država (koji je Marx često spominjao). Zamah je snažan. Upravo zapažamo da je strah, tako da »ekologija« u njemu postaje mistika.

Ali u starim zemljama problem je složeniji. Povijest nije samo prepletanje vremena, ona je prepletanje prostora. Logika bretonskog sela nije logika Nürnberga, a ova nije logika Manhattana. Devetnaesto stoljeće vadi utrobu srednjovjekovnom Parizu, oskrvnjuje četvrt le Marais. Dva-deseto stoljeće spašava le Marais, razara les Halles. Barceloni je trebalo pet stoljeća da iziđe iz svojih zidina, stvori plan Cerdá i odmah ga izobliči. Američki grad boluje od raka favelá, barijadá. Mediteranski se pojas, postavši prostor za rekreaciju, dvoumi između šatora i nebodera. Plan Vedel nudi dvjema trećinama obrazovanih Francuza mogućnost uživanja u parku za razonodu. Dugo trajanje nije više u tom svijetu.

Ali povjesničar seoskog pejzaža ili gradske činjenice gubi se u prethistoriji ili kolektivnoj psihologiji. A ako prostor umakne začetniku, pada u šake empirijskom sociologu ili tehnostratu.

Rastavljen od koncepta vremena, koncept prostora loše služi starim zemljama u kojima je svaki proizvodni stadij, svaki društveni sistem imao svoje gradove, polja, palače i kolibe, a svaka povijesna cjelina sadržana je nekako u baštini neke druge. Izrađujući bilance, demolitirajući mehanizme, »prava historija« pomogla bi *konstruirati* — ovaj put u konkretnom smislu — *zamišljenu* kombinaciju između prošlosti i budućnosti. Socijalizam je na tom području požnjeo neke uspjehe. Željeli bismo znati što duguju, ako nešto duguju, marksističkoj koncepciji te kombinacije.

3. *Povijesno vrijeme i borbe grupa* drukčije se povezuju. Asimilirajući u jednoj riječi povijest i borbu klasa, Marx i Engels stvorili su dugu nedoumicu o svome mišljenju.

Vjerovalo se da su oni odbacili etničke temelje političkih grupacija. Ta je nedoumica najprije bila korisna jer je oborila pojam povijesti ideološki utemeljene na moći kraljeva i ratovima narodâ.

Ali u pismima Marxa i Engelsa i u njihovim aktualnim člancima jednako se često pojavljuju riječi Nijemac, Francuz, Englez, Turčin i Rus kao i riječ proleter i buržuj. To ne znači napuštanje teorije. Klasne su suprotnosti *pokretač* povijesti, kao što su tehnika i ekonomija u *porijeklu* tih suprotnosti. Ali ta se »posljednja instanca« izražava kroz brojne druge stvarnosti. Uvijek je u »točkama koje ne treba zaboraviti« u »Uvodu« iz 1857. *prva riječ: rat, a posljednje su riječi: plemena, rase, itd.* Nacionalnosti i nadnacionalnosti, fašizirani nacionalizmi i revolucionarni nacionalizmi, centralizirane države protiv etničkih zahtjeva, otpor monetarnih autonomija multinacionalnim ekonomskim vezama, sve to pokazuje jedno drugo XX stoljeće, barem isto toliko osjetljivo kao i prvo, a možda i više, na *postojanje ili zabtijevanje* političkih formacija koje uokviruju svijesti grupa. Ali, čak i ovdje marksizam predlaže jednu *teoriju* koju je Staljin 1913. odlučno formulirao, a temelji se na »diferencijalnim vremenima« koja su dovedena u vezu s glavnim konceptom *načina proizvodnje* (dodajem: isto kao i s konceptom *klase*).

Tip političke formacije koji odgovara konkurentskom kapitalizmu jest *država-nacija-tržište* s vladajućom buržoaskom klasom, što se ostvaruje počevši od odviše uskih feudalnih okvira (Njemačka, Italija) ili teži da se ostvari nauštrb prostranih i heterogenih carstava (Austrija, Rusija, Turska). Ali uvjet za ta ostvarenja jest *pred-postojanje* »čvrstih zajednica« koje nisu vječne nego *povijesno ustanovljene* na različitim faktorima i u *vrlo dugom vremenu*. Ni na jednom stupnju, marksizam ne prikazuje te zajednice kao apsolutne svršetke ili određujuće faktore. One su *predloženi okviri*, oruđa na raspolaganju *jednoj* klasi da u njima iskuje *svoju* državu. Feudalni je svijet, u vlastitim oblicima, dao za to primjer. Merkantilistički stadij buržoazije (Francuska, Engleska) direktno je pripremio nacionalnu državu.

Ali ta projekcija prema prošlosti sugerira drugu, prema budućnosti. Druge klase mogu kao osnovu djelovanja uzeti jednu postojanu zajednicu i preuzeti njezino postojanje. Njihov uspjeh zavisi od njihove sposobnosti da stvore nov način proizvodnje. Naprotiv, kapitalizam se, kao nacionalno oruđe, troši. Rosa Luxemburg odviše je anticipirala (Lenjin joj je to zamjerio) *dugoročnu* tendenciju kapitalizma da tka multinacionalne veze i iskuje superdržavu. Danas se ta tendencija potvrđuje, i nacionalne joj se buržoazije slabo opiru. Narodi joj se opiru utoliko ukoliko borba klasa stvara kod njih revolucionarne situacije. Napokon, socijalizam u organizaciji multinacionalnih prostora i onoj ekonomskih prostora ima zadaću *izgraditi* (ako je moguće *naučno*, naravno, na osnovi jednog pojma povijesti) vezu prošlost-budućnost. Sve zavisi od njegove *vjernosti teoriji u analizi*.

Trostruka dijalektika 1. između »dugog vremena« i specifičnog vremena načina proizvodnje, 2. između malih prostora etnija i velikih prostora

primjerenih modernoj djelatnosti, 3. između klasnih borbi i svijesti grupa, odviše mi je poslužila u mojim istraživanjima prošlosti i objašnjenju sadašnjosti a da ne bih požalio što je Fernand Braudel u povodu »dugog vremena« ni Louis Althusser u povodu preplitanja specifičnih vremena nisu evocirali. Marksistička se teorija nesumnjivo to više zamagljuje što dublje prodire u historiju koja se stvara.

4. Nekoliko riječi o *nepovijesnim strukturama*. Povjesničar (naročito marksistički) nema povjerenja u taj koncept. Za njega, *sve se mijenja*. I ništa nije potpuno nezavisno od globalne strukture koja se i sama mijenja.

Ako prihvaća pojmove »dugo vrijeme«, »stabilna zajednica«, zašto u to ne bi, ako je potrebno, integrirao trajne spletove najstarijih struktura, struktura porodica ili mitova, za koje je zahvalan etnologima što su, kad su ih otkrili u gotovo čistom obliku, stvorili logike. Ali ga stežu stupnjevi, modaliteti, uloge tih trajnih spletova društava u preobražaju. Uvijek opet »prepletanje vremena«.

Rasprava bi bila drukčija kad bi bile posrijedi dvije pretenzije *jednog* strukturalizma ili *više* strukturalizama, koje je vrlo teško izbjeći u periodu otkrivanja, ali koji se ublažuju:

a) Autonomija područja istraživanja; zabrinuto za samoobjašnjenje vlastitim unutrašnjim strukturama, svako područje proglašava nekorisnim, nedjelotvornim, čak skandaloznim, svako upućivanje na uvrštenje u historiju istraženih slučajeva; ali ako tu može postojati, npr. u književnosti, korisna reakcija na *površni* historijski postupak tog uvrštenja, ako bismo to potpuno zanemarili, djelo bi bilo nepotpuno shvaćeno; pokušao sam to dokazati u Cervantesovom slučaju.

b) Jedna druga »strukturalistička« pretenzija bila bi globalna: društvene bi se nauke konstituirale u »antropologiju«, počevši od svih struktura koje se mogu formalizirati, naročito od struktura komunikacije za koje se smatra da najbolje otkrivaju psihološke i intelektualne mehanizme. Sam projekt, pronašavši staru metafiziku »ljudske prirode«, *ideološki* je projekt; on predlaže proučavanje društava počevši od njihovih »atoma«, prije nego što ih je promotrio na *makroekonomskoj*, makrosocijalnoj razini.

Asimilacija društvenih odnosa s »jezikom«; ekonomskih odnosa s »prometom dobara« (pri čemu se zanemaruje proizvodnja i odnos prema prirodi), pridružuje se »naivnoj antropologiji« uravnotežene razmjene. Teorija o igrama u kojoj svi donose razumne odluke ostavlja uvijek mogućnost objašnjenja zašto postoje oni koji gube.

Sve proizlazi iz nejasnoće s naukom o jeziku koja je nakon dugog perioda lažne historizacije obnovljena strukturalnim otkrićem. Već se uočava da ta autonomija nije integralna. Ako je historijska semantika polje koje treba raskrčiti, to je kao znak u *riječima*, u promjenama u *stvarima*; ako lingvističke barijere razdvajaju »stabilne zajednice«, zašto neke odolijevaju bolje, a druge slabije? Pitanja koja zanimaju povjesničara su ona na koja *strukturalizam ne odgovara*.

Čudno je misliti da je Marx, koji je razmišljao o proizvodnji, vjerovao kako će se sve objasniti jednom usporedbom s jezikom:

»Sigurno je da najrazvijeniji jezici dijele s manje razvijenima određene zakone i osobine, ali ono što uvjetuje njihov razvoj upravo su elementi koji nisu općeniti i koji nisu zajednički s drugim jezicima; treba istaći određenja koja vrijede za proizvodnju uopće da ne bismo, vidjevši samo jedinstvo, izgubili iz vida osnovnu razliku: ona već proizlazi iz činjenice da su subjekt — čovječanstvo i objekt — priroda, identični.«

Balibar je imao pravo kad je pokazao da taj tekst nema namjeru razlikovati općenitost koncepta od pojedinosti stvarnosti, nego dva tipa apstrakcije, dva tipa veza između konceptata u teoriji historije, od kojih nijedan ne treba da bude povlašten u stvaranju teorije spoznaje. To je bitna primjedba u raspravi historija—strukturalizam. Ipak moramo dodati da Marx, barem što se tiče ekonomije, upozorava da se treba čuvati svakog poziva za »općenitosti«, koje se tiču čovjeka ili prirode, koji se okreće prema »otrcanoj frazi u deliriju«. Otrcane fraze, tautologija, često su, i ne uvijek beskorisno, ponovo pronađene u konstataciji logike stvari. Treba se samo uvjeriti da, pod učenjačkom maskom kao i pod običnom maskom, općenita ideja nije u deliriju.

VI. Poteškoće koje su otporne prema otvorenim putovima

Namjerno sam odlučio da budem optimist u neugodno vrijeme. Želio sam prikazati manje osiromašenu historiju nego što je zamišljaju marksistički teoretičari koji traže (što je tako malo marksistički) apsolutnost znanja.

Nisam želio pogrešno smatrati Marxa zaslužnim za pobjede koje su ostvarene bez općeg upućivanja na njegovu teoriju, nego zabilježiti da marksistički povjesničar može iskoristiti sve što u suvremenom historijskom istraživanju nastoji globalno shvatiti društvene pojave i ne prihvaća jednostavni pristup djelomičnih gledišta djelićima stvarnosti.

Nisam želio zanemariti ništa što može služiti nauci u marksističkom značenju riječi, u interdisciplinarnoj obradi društvenih pojava, dok je svaki strukturalizam kao i svaki empirizam *ideološki* onoliko koliko teži sveobuhvatnosti u nepokretnosti ili osamljenosti u rascjepkanosti.

Preostaje da upozorimo na značajne i stalne teškoće i složene, te brojne i različite otvorene putove.

A) Osvrt na ustrajne teškoće

Ne vidim ih u biti na strani te »teorije prijelaza« koju Althusser naziva izrazom svojih želja, a ne nalazim je kod Marxa. Budući da je filozof, a ostao je hegelovac više nego što je želio, Althusser je toliko ogradio, kristalizirao svoj koncept načina proizvodnje da se zabrinuto pita kako iz njega izići, kako u nj ući. Ima pravo ako je riječ o utemeljenju »prijelaza« kao takvog u novi predmet mišljenja.

Ali, ako nam je Marx mnogim promatranjima, istraživanjima, pretresanjem svih smjerova funkcioniranja načina kapitalističke proizvodnje,

mogao predložiti valjanu teoriju — uključivši predviđanje procesa njegova uništenja — on je također promatrao, istraživao, pretresao u svim smjerovima prijelaz iz feudalizma u kapitalizam, od onih dana iz 1842. kad su mu rasprave u Porajnskom saboru otkrile dodir — sukob — između dvaju zakonodavstava, dvaju shvaćanja, dva duha o naoko tako banalnom problemu kao što je sakupljanje suhog drveća: tu karakterističnu polaznu točku redovito se zaboravlja staviti na čelo Marxovih »djela«, jer se ne zna je li »ekonomska«, »politička« ili »filozofska« — a u tomu je zapravo njezino značenje.

Zbog tog bogatstva sugestija u Marxovu djelu i Lenjinovu djelu, zbog starih ali još ne i zastarjelih rasprava među marksističkim povjesničarima (Dobb, Sweezy, Takahashi), zbog davanja prednosti djelima o »modernim vremenima« u odnosu na analize srednjeg vijeka i suvremenog doba, da i ne govorimo o iskustvu istraživača o čijem doprinosu nemam pravo suditi ali koje mogu navesti kao svjedočanstvo, vjerujem da se približavamo »pravoj historiji« prijelaza iz feudalizma u kapitalizam, što nam može pomoći da teoretski mislimo o drugim prijelazima.

Bilo bi hitnije izraditi metode za prijelaz iz teorije u analizu *slučajeva* (tih *okvira koji se nude djelovanju*) u kojima općenito nije riječ o jednom jedinom načinu proizvodnje ni o »prijelazu« prema jednom od njih, nego o katkad vrlo stabilnoj, složenoj kombinaciji, ne samo *dvaju* nego *više* načina proizvodnje.

Razlika između stvarne »ekonomsko-društvene formacije« i teoretskog predmeta »načina proizvodnje« trebalo bi od sada da bude dobro poznata. Ali, trebalo bi znati (često sam sam sebi postavljao taj problem) nosi li u sebi jedna složena struktura, »struktura strukturâ«, kao način proizvodnje stanovitu snagu određenja, »djelovanja«.

Što se tiče Latinske Amerike, gdje je slučaj gotovo pravilo, Celso Furtado je u ekonomskim modelima mnogostrukih parametara kombinirao igru sektora s diferenciranim »fundamentalnim zakonima«, ali se on povukao u ekonomiju. Drugi primjer: Španjolska u XIX stoljeću koju malo bolje poznajemo: bilo bi isto tako apsurdno nazvati je »kapitalističkom« kao i »feudalnom«, »polufeudalna« je loš kompromis, a »dvosektorska« evocira običnu jukstapoziciju. Ali, ako čak *grosso modo* opažamo jukstapoziciju na prostoru dviju dominantni, postojeće su solidarnosti dovoljne da ustanove originalno *tijelo* koje karakterizira sama jukstapozicija, njezine suprotnosti, sukobi i svijest o tim sukobima. Treba li za svaku »formaciju« stvoriti odgovarajući teoretski predmet? To se doista radi u kemiji.

Ostaje veliki problem uzročnosti koji se ne rješava tako da se poslužimo »djelovanjem«.

Althusser predlaže nešto; »strukturalnu uzročnost« unutaraju načinu proizvodnje. Ključni koncept bio bi Marxov *Darstellung* koji određuje *prisutnost strukture u njenim posljedicama*. Ili, još bolje, u *posljedicama na kojima bi se zasnivalo cijelo postojanje strukture*.

To je privlačno i utvrdilo bi moje uvjerenje, što i ovdje naglašavam, o nepostojanju globalne strukture, kad nema svih posljedica. Ali, ne volim Althusserove argumente koji su odviše nalik na slike, na sliku »Darstel-

lunga«, kazališne predstave. Divim se sugestivnoj snazi slike što ju je predložio Marx, ali uočavam njezinu prazninu i nekoherentnost gdje je način proizvodnje uspoređen s »općim rasvjetljavanjem« koje mijenja boje, a onda s »posebnim eterom koji određuje specifičnu težinu svih oblika postojanja što iz njega proizlaze«.

Ne, to nije najbolje što je dao Marx, barem što se tiče izražavanja, jer je ideja snažna.

Osobno, Althusser se naročito poziva na psihoanalizu. Ponavljam kako su te usporedbe malo uvjerljive, jer napokon nema nikakvog razloga da se socijalna cjelina ponaša kao fiziološka ili psihološka cjelina. Zapravo Marxu se događa, kao i svima, da izabere jednu riječ ili usporedbu kako bi ga razumjeli, i da bude u tom izboru više ili manje sretan. Zato više volimo shvatiti njegovu misao u cjelini njegova djela, u njegovim tipovima analize i u njihovim »ilustracijama«.

Također i u njegovim primjenama. Psihoanalitičar je praktičar. Ako govori o »djelovanju odsutnog uzroka«, koncept za njega evocira stanovit broj slučajeva. Ako marksist stvaralac, kakav god bio njegov doprinos kao teoretičara — Lenjin, Staljin, Mao, Ho Ši Min, Fidel Castro — iskušava djelovanje načina proizvodnje što ga želi stvoriti u društvu koje je dugo određivala druga struktura (ili više drugih), on tada iskušava valjanost koncepta. Povjesničar vidi slična, manje svjesna, ali ne slijepa iskušanja u Engleskoj 1680. ili u Francuskoj 1789. Povijest je ona koja svjedoči.

Posljednja poteškoća: događa se da Althusser, zbog drugih utjecaja, definira strukturalnu uzročnost kao jednostavnu logiku pozicija. »Odnosi u proizvodnji« proizlazili bi samo od mjesta ljudi u sistemu; oni bi bili nosioci, a ne subjekti tih odnosa.

Istina je da za Marxa društveni odnosi nisu isključivo »intersubjektivni« kao u vulgarnoj ekonomiji. Najprije zbog toga što sadrže odnose sa stvarima (to je primat proizvodnje). Zatim, jer nije riječ o optuživanju individualnih eksploatatora, nego o tome da se otkrije društvena eksploatacija. Ne možemo dakle marksizam svesti na teoriju o »ljudskim odnosima« (zašto ne o »javnim odnosima«!).

Ali reći, da bi se sve to izrazilo, kako bi takva »redukcija bila« »nepravda za Marxovu misao«, znači dopustiti pojavu antihumanizma koji riskira da nanese nepravdu njegovoj osobi. Za autora *Manifesta* povijest nije šahovska ploča, riječ je o borbi klasa. To nije »strategija«, to je borba.

B) Letimičan pogled na otvorene putove

Navedene teškoće dokazuju da su područja otvorena za onoga tko ih istraživanjem želi riješiti.

Čini mi se da su za povjesničara marksista dva puta isključena: 1. ponavljanje teoretskih principa u službi okosnih konstrukcija koje se tiču sadržaja; 2. praksa historije koja, ograničena zbog tapkanja oko tehničkih inovacija, ostaje doista najmanje vjerna stvaralačkom empirizmu.

Naprotiv, »prava« marksistička historija, da bi se izgradila, mora biti

ambiciozna. Ona to može — idući bez prestanka od ujedno strpljivog i opsežnog istraživanja prema teoriji koja ne uzmiče ni pred kakvom točnošću, ali isto tako polazeći od teorije prema »slučaju«, da ne ostane nekorisno znanje.

Od istraživanja prema teoriji: primijetili smo odviše teoretskih, loše riješenih problema, a da ne bismo raspoznali početni put koji se otvara pred povjesničarom: *poredbene historije u službi teoretske problematike*. Ako se zapitamo: što je to struktura? struktura strukturâ? prepletanje diferencijalnog vremena? povezivanje društvenog s ekonomskim? duhovnog s društvenim? borba klasa? ideologija u borbi klasa? odnos između mjesta jednog činioca u proizvodnji i ljudskih odnosa koje to mjesto pretpostavlja? kombinacije između borbi klasa i borbi etničkih ili politički obilježenih grupa? Ti problemi, u isti mah historijski i teoretski, nameću nam samo jednu zadaću: *tražiti*, kao što je to činio Marx, vodeći računa (s određenom dozom nepovjerenja) o svim ekonomsko-političko-društvenim istraživanjima u našem vremenu, ali ne vjerujući u povijesnu specifičnost posljednjih dvadeset godina. *Vraćajući se u povijest*. Mислеći na *sve* zemlje.

Teorija neće trpjeti od istraživanja. Podsjetimo još na primjer Marxova poglavlja o novcu. Golema historijska obaviještenost o kojoj svjedoči raznolikost činjenica, vremena, mjesta, istraženih misli, jedina omogućuje da se dostigne *teoretska originalnost* teksta koji, što je sigurno jedinstven slučaj u neiscrpnj literaturi o novcu u svim vremenima, demistificira lažne probleme kvantitativne teorije novca. Reći će nam: tu smo u ekonomiji, a ne u »historiji«. To je netočno: ne postoji »čisto« ekonomsko, i neprestano su novac i historija svake vrste (političke, psihološke) uzajamno povezani. S druge strane, zašto istu metodu ne bismo primijenili na te koncepte koji su ni više ni manje teoretski, ni više ni manje historijski od novca? Navedimo pojmove *klase, nacije, rata, države* oko kojih se nagomilalo toliko priča i ideoloških rasprava i toliko »otrcanih fraza u deliriju« umjesto teorije.

Althusser, koji istodobno tvrdi da ne postoji »povijest uopće« i da treba »stvoriti koncept historije«, ništa ne govori o neprestano upotrebljavanjima, jedva osmišljenim *posrednim konceptima*. O tome bi trebalo dati konstruktivnu kritiku za koju bi marksizam morao preuzeti (katkad preuzima) odgovornost.

Ići od teorije k »slučaju«: to je druga, jednako teška zadaća.

Potrebna zadaća: kakva bi to bila teorija koja povjesničaru ne bi pomagala da bolje shvati *jednu* zemlju, *jedno* vrijeme, *jedan* sukob koji su za njega, u početku, samo kaos? kakva bi bila teorija koja ne bi pomagala čovjeku što djeluje (nije važno kojem čovjeku jer su svi zainteresirani) da bolje shvati *svoju* zemlju, *svoje* vrijeme, *svoje* sukobe?

To je, na žalost, *teška zadaća*. Znamo koliko je marksizam, pored velikih uspjeha koji znače stanovitu adaptaciju teorije »slučajevima« — Lenjin u revoluciji, Staljin u izgradnji i ratu, Mao u preokretu tradicionalnog svijeta — oklijevao između shematizma koji je svoju valjanost opravda-

vao svojom jednostavnošću ali je bio odviše »ključ za sve« da bi ga uvijek rado primjenjivali, i, s druge strane, »revizija« u ime složenosti stvarnosti, ali koje riskiraju da uspostave ili empirijsku obradu svakog »slučaja« ili čistu spekulaciju koja stvarnost ostavlja »autonomnom«.

Ali što znači »obrada« jednog povijesnog slučaja?

1. Postoje vrste »teoretskih slučajeva« koji se pojavljuju u nekoliko primjeraka u jednom trenutku i zahtijevaju zajedničko tumačenje. Npr. fašizam ili prosvijećeni despotizam: to su oblici vlasti koji ustanovljenjem određenog tipa države nastoje spasiti način proizvodnje što se bliži kraju, prihvaćujući (ili hineći da prihvaćaju) dio načina proizvodnje čiji se dolazak nazire. Teorija o načinima proizvodnje, teorija o prijelazu, državi, isto su tako angažirane u analizi tih realnih slučajeva, ali njihova kombinacija može skicirati teoriju o samom fenomenu.

2. Nasuprot tim grupiranim slučajevima smještaju se inkoherentne »epizode« »historizirajuće« historije. Priznajemo da nam nedostaje teorija o povezanosti između globalnog funkcioniranja društava i inkubacije »dočadaja«.

»Politologija«, »polemologija«: te riječi svjedoče o *potrebi* jedne nauke na tim područjima, ali također i o težnji za cijepanjem onoga što je samo jedno. Je li »politička teorija« fašizma moguća bez teorije o ratu? Ali, je li »teorija o ratu« strateška karikaturna shema ili »otrčana fraza u deliriju« što miješa Salaminu s Hirošimom? Polemologija bi morala dovesti u odnos načine proizvodnje, tipove država, tipove armija, tipove napetosti, tipove borbe klasa da bi pokazala svaki prošli, sadašnji ili mogući sukob u globalnim shemama i u vlastitim situacijama.

3. Ostaje »slučaj« u pravom smislu riječi: *ekonomsko-društvena formacija u povijesno stabiliziranom političkom okviru*, »nacije« ili »države« — jedan od problema jest koincidencija ili nekoincidencija između jedne i druge.

Kako marksistički povjesničar može prijeći iz općenite, sociološke teorije k *analizi* — eksplikativnoj za prošlost i djelotvornoj za sadašnjost — od »tijela« pravno i politički određenog, ali koje se također potvrđuje (ili katkad cijepa) zbog solidarnosti druge vrste?

Devetnaesto je stoljeće pisanoj i predavanoj historiji davalo ideološku ulogu takvu da je marksistička tradicija dugo nastojala uništiti njezine nacionalne, nacionalističke, nacionalitarne okvire, i svaka je »nova« historija nastojala pronaći druge.

Ali stara historiografija svjedoči za cijelo jedno vrijeme. Ona je sama dio svoje povijesti. Otkriti je kao ideologiju znači učiniti korak u smislu nauke. Nemoguće je ne prihvatiti ispitivanje, s pomoću nacionalnih »slučajeva«, cjeline promjena svijeta. Treba to samo osmisliti, smjestiti u odnosu na njih.

Također treba od svakog »slučaja« zadržati cjelovite posljedice. Već smo o tome nešto rekli: ako je globalna društvena struktura odlučna, »regionalna« struktura društva — složena kombinacija, struktura struktura — također se mora prepoznati u svojim posljedicama. Dotičemo se

pojma »totalne historije« koji sam često branio i koji izaziva ponešto sarkazma. Kao da je moguće *sve reći o svemu!*

Naravno, riječ je samo o tome da se kaže *ono od čega zavisi cjelina i što zavisi od cjeline*. To je mnogo. To je manje od beskorisnosti koje su nekad skupljale tradicionalne historije ili, danas, poglavlja poredana jedno za drugim koja, upravo jer su predana specijalistima, pretendiraju da raspravljaju o *svemu*.

Razmotrimo jednu ljudsku grupu, »naciju«.

Pojavnost — temperamente, jezike, kulture — uočava, naravno, zdrav razum. Problem ostaje: zašto grupe? Što misliti o nacijama?

Odgovorimo još jednom: »pronikuvši« u materiju, »učinivši je svojom«. Marx je 1854. dobio narudžbu od *New York Tribunea* da napiše članke o jednom španjolskom pronunciamentu, što je primjer banalnog »događaja«. Što je on učinio? *Učio je španjolski* iz prijevoda Chateaubrianda i Bernardina de Saint-Pierrea, što ga je, čini se, veoma zabavljalo! Ubrzo je čitao Lopea i Calderona da bi naposljetku napisao Engelsu: »I sada sam uronjen u Don Kihota!« Kad je dobri i veliki borbeni anarhist Anselmo Lorenzo vidio Marxa u Londonu 1871, bio je zaprepašten poznavanjem španjolske kulture svoga sugovornika, zadivljen ali iznenađen, okvalificirao ju je »buržoaskom«; samo, Marx je u nizu članaka od 1854. do 1856. dao historijsku viziju Španjolske čije je pouke ocijenilo samo XX stoljeće: u njoj su prikazana osnovna obilježja, nema nijedne besmislice, a neka razmatranja o ratu za nezavisnost analiza su koja nije nikad bila nadmašena.

Postoji, istina, genij. Također postoji i metoda. Pitali smo se je li Marx ikada želio »napisati jednu historiju«. Odgovor je tu. Za članak o »vojsci« nije napisao »historiju Španjolske«. Ali smatra potrebnim *misлити o Španjolskoj historijski*.

O *svemu misлити historijski*, to je marksizam. Ako se nakon toga pojavi ili ne pojavi »historicizam«, to je (kao i za humanizam) spor o riječima. Samo nemam povjerenja prema strastvenim negacijama. Čini se da je važno znati kako predmet *Kapitala* nije bila Engleska. Naravno, budući da je to bio kapital. Ali pretpovijest kapitala zove se Portugal, Španjolska, Nizozemska. O povijesti se misli u prostoru kao i u vremenu.

Univerzalna povijest, piše Marx, nije uvijek postojala; u svom aspektu univerzalne povijesti, povijest je rezultat.

Još jedna rečenica-ključ. Rođen iz kolonizacije i »svjetskog tržišta«, kapitalizam je *univerzalizirao* povijest, ne »unificirao«: to će biti zadaća jednog drugog načina proizvodnje.

Ovdje bi posljednja ambicija povjesničara našla svoje mjesto. »Univerzalna je historija« od jučer. Njezino vrijeme nije prošlo. Ima nešto smiješno u ovim često slušanim riječima: poznato nam je odviše stvari, ima previše specijalista, svijet je prevelik da bi jedna knjiga, čovjek, pedagogija pristupili »univerzalnoj historiji«. Taj sam po sebi razumljiv enciklopedizam sušta je suprotnost pojmu »obrazložene historije«, »totalne historije«, naprosto »konceptu historije«.

Možemo maštati o tri tipa takvog pothvata: 1. o raspravama o historiji, što bi bilo jednako apsurdno kao i »rasprave o psihologiji« ili »sociologiji«; 2. o nacionalnim historijama jasno periodiziranim prema kronologiji načina proizvodnje koji bi također bili sistematski proučeni počevši od proizvodnih snaga i društvenih odnosa, diferencijalnih vremena, kombinacija regionalnih struktura; 3. o univerzalnoj historiji koja bi bila dovoljno obaviještena da ne zaboravi ništa bitno u sastavnim dijelovima modernog svijeta, ali dovoljno shematska da objasni eksplikativne mehanizme. Marksističku historiju treba, na svim razinama, stvoriti. A to je ukratko historija. U tom bi smislu svaka »prava historija« bila »nova« historija. A svaka »nova« historija lišena ambicije da totalizira unaprijed je zastarjela historija.

S francuskog preveo Drago Dujmić, redigirala Mirjana Gross.